

MÁTÉ ZSOLT

A székely rovásírás latin rejtélye

The literature of the Székely runaic writing has meantan unsolved puzzle for more than sixty years. The precedents go back to 1598 when Telegdi publishing the alphabet and rudiments of this runaic writing remarked on a vague particularity: “They have (i.e. the Székely people) some insect-like syllabic signs not composed of real letters.” (Praeter has sunt quaedam syllabae reptilium formas referentes, quae non sunt ex certis characteribus conflatae.)

The note referred to some characters to be read *tpru(s)*. The strange group of sounds brought about farfetched ventures of solution.

The author makes evident that such phonetic solution of these characters was a reading error in 1598, as well.

Tpru and *tprus* were not really phonetic pictures of the relevant characters, but commonly used abbreviated forms of the Latin word *temperius* (= earlier) in the Middle Ages. In its context the word *temperius* written next to some characters did not mean their reading, but referred to the fact that the closer character was the earlier, archaic form of a new current one.

A rejtély felbukkanása a rovásírással foglalkozó szakirodalomban több mint hatvan évvel ezelőttre tehető, amikor Németh Gyula közzé tette a „Magyar rovásírás” c. cikkét. „A nikolsburgi ábécé és Telegdi *tprus*, illetve *tpru* betűjele egy sajtószerű betűcsoportra a *capita dictionum*ra hívja fel a figyelmet. Ez a *tpru* jel valami tréfás eleme az írásnak. Telegdi a következőket mondja róla és még két jelről (rajzukat l. 6. ábra; Sebestyén, MRHE. XVII. melléklet és 103 l.): »Van ezeken kívül még néhány féreghez hasonló szótagjegyük, amelyek nincsenek valódi betűkből összetéve. Ezeket a székelyek a szavak fejének nevezik.« (Praeter has sunt quaedam syllabae reptilium formas referentes, quae non sunt ex certis characteribus conflatae. Siculi capita dictionum vocant.) Hogy mi az a *capita dictionum* (‘a szavak, mondások fejei’), az egészen homályos, és azt sem tudjuk, milyen magyar kifejezés fordítása lehet ez. Ezek eredetileg részint talán egyszerű jelek (mb), részint talán ligatúrák (ant) s csak furcsa alakjuk miatt kerültek egy csoportba „*capita dictionum*” néven; érdekes a jelentésük: a *tpru* a bilabiális tremolans¹ jele,

¹ A bilabiális tremolans (helyes latinsággal tremulans) – régies terminológia, laza, rezgő ajakzárati jelölt.

az *nt* és az *mp*, *mb* egy nazális és egy homorgán explozíva kapcsolata. Rejtelmes – legalábbis egyelőre – a nikolsburgi *us* jele is.” (Németh 1934: 23.)

(1483) Nikolsburgi ABC	(1687) MARSIGLI	(1598) TELEGDI
ent	nt	ant
tprus		tpru
em p	mb	amb

(Németh 1934: 22 alapján a „capita dictionum”)

Mielőtt a rejtély megoldásába belefognánk, tekintsük át röviden a rovásírás forrásanyagát.

A szórványemlékeken kívül három alapvető forrásra támaszkodik a szakirodalom. Ezek közül a legrégebbi az ún. Nikolsburgi ábécé, amely egy 1483-ban megjelent ösnyomtatvány hátsó táblája elé bekötött pergamen lapon maradt fenn. 1598-ból való Telegdi János Rudimentája, amely a rovásírás elterjesztését célzó tankönyvnek készült, de kinyomtatásra nem került. A harmadik forrás Luigi Ferdinando Marsigli olasz grófnak egy székely rovásírásos naptármásolatához csatolt ábécéje, amelyet a tudós hadmérnök 1690 körül írhatott le. Szokás még említeni Kájoni János ábécéjét. Ezt most figyelmen kívül hagyhatjuk, mert nem független forrás, – az egyezések és eltérések alapján a Telegdi Rudimenta – több pontatlanságot is tartalmazó – átírásának tűnik.

Mindhárom alapvető forrás teljes ábécét tartalmaz, és mint Németh Gyula fenti táblázatában összefoglalta, tartalmazza a rejtélyes „féreghez hasonló szótagjegyeket” is.

Németh Gyula véleménye viszonylag tartózkodó a rejtélyes jelekről. Jakubovich Emil – aki egyébként tevékeny részt vállalt, amikor a Nikolsburgi ábécé egy külföldi árverésen felbukkant, és azt meg is szerezte a magyar állam javára, – a következtetésekben és analógiákban jóval továbbmegy. A Telegdi Rudimenta több, eltérő másolatát is felveszi a vizsgálatába, és példákat hoz a

régi „bilabiális tremolans” hang továbbélésének igazolására a *Ptriügy* falunév és a *tüsszentés* és *tücsök* szavak Pápai Páriz szótárában *ptr* hangzóval leírt változatának – *ptrüszentés*, *ptrütsök* stb. – felidézésével.

Hogy a kizárólagos fonetikai értelmezés nem bizonyult kielégítő magyarázatnak, azt igazolja a téma máig tartó utóélete, újabb és újabb, – akár a fantázia körébe sorolható – magyarázatok felbukkanása. Szekeres István a *tprus* rovásjel párhuzamait Karl Faulmann múlt századi jelgyűjteményében ’utód’, ’utána megy’ és rokon értelmű értelmezésekben találja. Hangtani magyarázatként a magyar *tipró* szóból eredezteti, az ellenséget eltiprásig üldöző követőre utalva. Simon Péter egészen messze vezető következtetésekre jut. Szerinte a *tpru* – talán – az óegyiptomi skarabeus jel megfelelője, amelynek hangértéke *chpr/w/*, ami nagy egyezést mutat. Vagyis a székely jel is a Napisten, a felkelő Nap jelképe lenne, és annak hangértéke – *tpru* – magánhangzók közbeiktatásával a felkelő Nap nevének a székelyek ősei által használt változata volt. – Hogy ez a név hogy hangozhatott, arról a szerző már nem szól. Nagyjából ennyi a jelértelmezés története. (Ehhez még kapcsolódik az *us*-nak mondott jelértelmezés bokra is, amelyet Szekeres az *ős* szavunkkal, Varga Géza az életfa virágával azonosít.

Ha valaminek ennyiféle – és eltérő – magyarázata van, az óhatatlanul felkelti a kutató gyanúját: Vajon nem a kiindulás hibás-e, s a kérdés nem sokkal egyszerűbb-e, mint első látásra tűnik. – Ezzel a logikával jutott M. Ventris a lineáris B megfejtője arra a következtetésre, hogy az írás nyelve görög. Ha annyiféle eltérő hipotézis él, valaminek kell lennie, ami annyira triviális, hogy a kutatók éppen ezért nem veszik számításba.

Nos, így fogtam hozzá a rovás-„reptiliák” (férgek) rejtélyéhez, s azt hiszem, végre feloszolhat a látást akadályozó köd.

1. Telegdi leírása oly világos, ábécéje egyszerű, a magyar fonetikához – a korabeli latin betűs ortográfiánál sokkal jobban – igazodó, róla igazán felesleges feltételezni, hogy óegyiptomi kaballisztikus jeleket őrzött volna meg.

2. A *capita dictionum* közé sorolt jelek közül az *ant* (a Nikolsburgi ábécében *ent*, Marsigliánál *nt*) nyilvánvalóan – ahogyan ezt Németh Gyula is kimutatja – *nt* hangkapcsolatok. Az *amb* (*mb*, *emp*) pedig *mb* és zöngétlen párja *mp*. Nazálissal összeolvadó zárhang.

3. A *tpru(s)* több figyelmet érdemel. – Bizonytalanság esetén mindig érdemes az eredeti forráshoz fordulnunk, mert előfordulhat, hogy a forrás közvetítése, átírása során valami deformálódhatott, kimaradhatott, esetleg más olvasat is lehetséges, vagy a magyarázat az eredeti kontextusban van.

Mit mutatnak az eredeti anyagok, ill. azok facsimilei? A legrégebbi a Nikolsburgi ábécé. Ebben kétszer fordul elő *tprus*. Egyszer valamiért áthúzva alatta egy görög ró betűre vagy latin kis *p*-re emlékeztető jellel, egyszer pedig a

legutolsó jel felett . Marsigli ábécéjében nincs ez a furcsa hangcsoport. Telegdi Rudimentájában ismét megjelenik, de nem a nikolsburgi jelhez kapcsolva, hanem egy másik jel mellett *tpru*-nak írva.

Rögtön két dolog tűnik szembe:

Egyrészt ezt a furcsa hangcsoportot, amely pedig minden következtetés szerint igen ősi, atavisztikus jelenség, egyszer így, másszor úgy jelölik?

Másrészt a Telegdinél *tpru*-nak mondott jel Marsiglinél *mb* hangértékű, a Nikolsburgi ábécében *mp* hangértékű (az *a* és *e* csak ejtéskönnyítő magánhangzók az *amb* és *emp* egymásnak megfelelő zöngés, ill. zöngétlen hangkapcsolatban). E második észrevétel alapján feltételezhetjük, hogy Telegdi *tpru*-hoz kapcsolt

jele is *mp*, ill. *mb* hangértékű – hiszen nagyon hasonló jel –, ez esetben azonban a *tpru*, ill. *tprus* nem lehet hangjelzés. Ez utóbbi megállapítás annál könnyebben elfogadható lenne, mivel a betűcsoport a Nikolsburgi ábécében és Telegdinél teljesen más formájú jelnél szerepel. De hát akkor miről van itt szó? A facsimile tüzetes szemrevétele Telegdi esetén nem nyújt több információt. A Nikolsburgi ábécé már sokkal több lehetőséget sejtet. A betűcsoport kétszer is szerepel. Mindkét leírásban a szöveg fölött repülő madárra emlékeztető hullámvonal van. Ez nem lehet véletlen.

A betűsor *tprq*, – a *q* vagy *g* leírása nem egészen szabályos – Németh Gyula *tprus*-nak olvassa a betűsort. Rosszul olvasta? A régi öregek még értettek a középkori kézírások olvasásához. A kiváló Németh Gyula ekkorát nem tévedhetett, – nem is tévedett – mikor az utolsó jelet *us*-nak olvasta. A középkori latin a gyakori hangkapcsolatok leírására egyezményes jellel való rövidítést (abbreviatio per signa conventionalia) használt. A *q*, ill. *g* jelet Németh Gyula jól oldotta fel, amikor *us*-nak olvasta, a szó végén ez volt ennek a jelnek az állandó jelentése. Csodálatos módon azonban elkerülte a figyelmét a betűk felett repülő madár-vonal. A középkori latinban elterjedt leírásmód volt az egyéni variációkban használt betűkihagyásos, ill. összevonásos írásmód is (abbreviatio per contractionem), amely különleges jelekkel egészült ki. Felül esetlegesen a magas hangrendre, (alul a mélyre) utaló vonalacska jelen meg, a hullám kiesett nazális hangra utalt. Az *n*, *m*, *r* betűk kihagyásával nagyon gyakorta a kiejtésüket könnyítő magánhangzó elhagyása is együtt járt.

Rejtélyes betűcsoportunk lehetséges olvasata így *temperius* vagy *temporius*. Az áthúzott változatban még az *i* betű pontja is elég nagy valószínűséggel megfigyelhető. Jelentése: 'korábban', a *tempus* szó adverbium gradus comparativa. Ez nyelvtanilag is helyes, a magyar latinitásban is használt forma. A jelentése pedig, mint azonnal látható lesz, egyrészt illeszkedik a források kontextusába, másrészt egyértelműen megoldja a „rejtélyt”, – amelyet, most már látom,

idézőjelek közé tehetünk.

Az eredeti, ill. facsimile forrásokat újfent kézbe véve szembetűnik, hogy Németh Gyula a fenti táblázatával ugyan sokat segített, de mivel a környezetükből kiszakította a jeleket, elfeledett több összefüggést.

A Nikolsburgi ábécében a *tprus* előtti jel az *ent* Vagyis olvasatunk szerint a szerző azt jegyezte meg, hogy az *ent* jelet 'korábban' (temperius) három cikk-cakkos áthúzással jelölt függőleges rovásként írták, később pedig egygyel. Ez logikus, a szerző közölt egy korábbi, nyilván még fellelhető változatot

is. (Az áthúzott *tprus* a jobbról balra haladó írásban az *est* jel után van. Feltehetőleg itt is egy korábbi változatra gondolt a szerző, de azután valamiért meg gondolta magát, áthúzta ezt a megjegyzést.)

Telegdinél az *amb* jelét követi balra a *tpru* , vagyis szintén a korábbi, hasonló, de kissé összetettebb jel. A *tpru* itt is megjegyzés, ami az *amb* jel korábbi formájára utal. A másoló már nem értette a temperius középkori írásmódját, ezért elhagyta a felső jelölést és a szó végi jelet sem jól (*us*-nak), csak *u*-nak értelmezte. Nem tudjuk, hány átírás eredménye. Mindenesetre itt is az írástudomány egyik fogalma a „lectio difficilior” segít. A másoló „tisztáz”, értelmez, így a számára értelmetlen jeleket, írásrészeket elhagyja vagy átértelmezi. Minden esetben a nehezebb olvasat (lectio difficilior) az eredeti. Jelen példánál bizonyára nem járunk messze az igazságtól, ha a temperius szónak a Nikolsburgi ábécében használthoz hasonló egyéni, rövidítéses leírását keressük az elveszett eredeti szövegben, ami a másolónál *tpru* „tisztázást” kapott. (Az *mb* jel eredetét tekintve valószínűleg nem volt más, mint egy ligatúrával jelölt

nazális *p* (hasonuláskor *b*-nek ejtve). N = , P = Ez az ábécé logikájának jól megfelel.

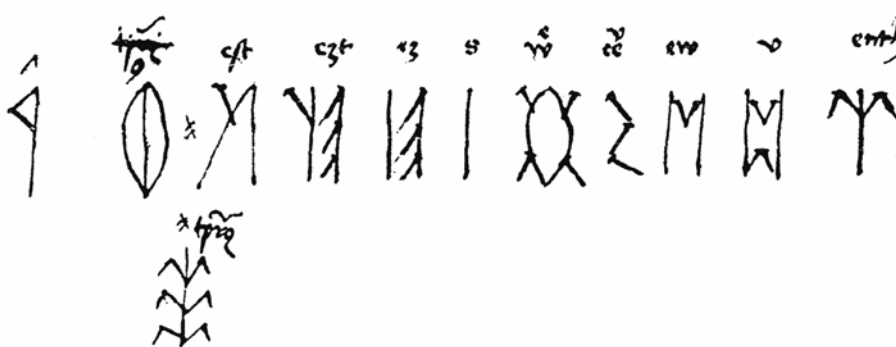
A *tprus* betűcsoport mindkét forrásban hasonló, de egyszerűsödő, egymás melletti jeleknél áll, ez azt igazolja, hogy a *tpru(s)* nem hangokat jelöl. Helyesen oldottuk fel a *temperius* (= korábban) értelmezéssel, mert mindig a bonyolultabb (korábbi) jel mellett szerepel. Az így helyreállt értelmezés szerint Marsigli

mb , Telegdi *tpru* és *amb* jele egyetlen jel több változata.

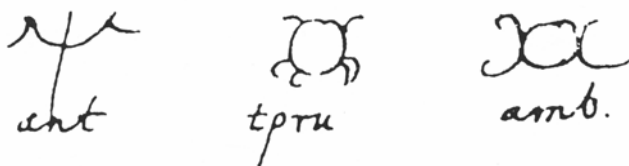
A *tpru(s)* tehát nem az ő s Napisten jele, a tiporás szó hangjele vagy kihalt hang jelzése, hanem egyszerű értelmező megjegyzés a középkori latinitás megszokott, hétköznapi rövidítéses kézírásával. – Nem a „féreg”-szerű jelek hangképét adja meg, hanem azt jelzi, hogy ezek a jelek k o r á b b i , régies előfordulási alakjai a mellettük lévő, használatos betűknek.

Az alapvetően eltérő *tprus* és *tpru* jeleknek az idézett szerzők feloldásában azonos hangként értelmezése, (a melléjük írt hasonló betűcsoport ellenére!) mindig is ellentmondott a székely rovásírás belső logikájának. Most egy rejtéllyel, ill. legendával szegényebbek lettünk, de egy ismerettel gazdagab-
bak, s ez nem kevés.

Ábrák

A nikolsburgi ábécé, részlet (OSzK MNy 70)

Telegdi Rudimentája, részlet (Telegdi 1994: 34)

Irodalom²

- Burián János (1900), Latin–magyar szótár a középiskolák számára. Budapest.
- Cappelli (1973), Dizionario di Abbreviature latine ed italiane. Milano. Eredeti kiadása Modena 1929.
- Chadwick, John (1980), A lineáris B megfejtése. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bartal, Antonius (1901), Glossarium Mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Budapest.
- Jakubovich Emil (1935), A székely rovásírás legrégebbi ábécéi. MNyTK 35.
- Kállay István – Érszegi Géza (szerk.) (1986), A történelem segédtudományai. Paleográfia. Budapest.
- Németh Gyula (1934), A magyar rovásírás. In: A magyar nyelvtudomány kézikönyve II. 2. Budapest.
- Simon Péter (1993), A székely írás eredetéről. In: Bronzkori magyar írásbeliség. Írástörténeti Kutató Intézet, Budapest.
- Szekeres István (1993), Őstörténetünk írásjelekben. In: Bronzkori magyar írásbeliség. Írástörténeti Kutató Intézet, Budapest.
- Telegdi János (1994), RUDIMENTA. Ars Libri, Budapest.
- Varga Géza (1993), Bronzkori magyar írásbeliség. Írástörténeti Kutató Intézet, Budapest.

² A tudomány az idézett szerzők nem mindegyikét tartja egyaránt mértékadónak.